

(Приказ књиге: *Балканске успомене*, Василиј Штрандман, Жагор, Београд, 2009, превод Јован Качаки).

Недавно се пред српском читалачком публиком појавила мемоарска књига руског дипломате Василија Штрандмана који је као представник царске владе Николаја Романова, службовао у скоро свим балканским престоницама на почетку XX века: у Софији и Цариграду (1908-1909), на Цетињу (1910-1911), те у Београду и Нишу (1911-1915). Био је учесник и очевидац бројних драматичних догађаја који су потресали Балкан у то време: проглашење независности Бугарске, анексија Босне и Херцеговине од хабзбуршког двора, царински рат између Србије и Аустроугарске, Балкански ратови 1912-1913, и почетак Првог светског рата. Као савестан дипломатски чиновник Василиј Штрандман је уредно водио службену преписку како са својом царском владом у Петрограду (Санкт Петербургу) тако и са владама земаља у којима је био акредитован, и са дипломатским представницима других држава. Водио је и приватне дневничке белешке у којима је емотивно изразио своје утиске о појединим људима и догађајима, стварајући тако богату кореспонденцију, која је послужила као основа за писање ове књиге.

Иако мемоарска проза често није поуздан извор за тумачење историјских феномена управо због наглашеног субјективистичког тона у тексту, чини се да ова опаска не важи за Штрандманову књигу и да она може послужити као валидан историјски извор. На такав закључак је сигурно утицао и чудноват Штрандманов животни пут који је овог часног човека, руског патриоту са шведским презименом и великог пријатеља српског народа, довео на Балкан у време великих политичких комешања, где је провео најплодније године свог професионалног дипломатског ангажмана. Догађаји су хтели да по избијању Првог светског рата Штрандман пређе Ниш, где је провео прву ратну годину. Након тога добио је акредитиве за рад у руском посланству у Италији. У Вечном граду је дочекао болшевичку револуцију у својој земљи и крваво смакнуће царске породице. Овај трагични догађај, који је преломио руску историју, донео му је депресивно расположење, од чега се никада није ни опоравио. Последњу годину рата, 1918, провео је као добровољац у „својој вољеној јуначкој српској војсци“, где је добио чин коњичког мајора. Био је ордонанс престолонаследника Александра, са којим је обилазио фронт и учествовао у бројним војно-дипломатским разговорима. После рата остао је у Београду и уживао статус „изванредног посланика и опуномоћеног министра“ руске владе адмирала Колчака у Београду до 1924. године, да би после Другог светског рата и комунистичке револуције у Југославији емигрирао у Вашингтон, где је провео последње дане свог живота. И управо је у америчкој престоници, као избеглица,

написао „Балканске успомене“ током педесетих година, без намере да их икада објави што његовим казивањима даје додатну веродостојност и поузданост као историјском извору. Штрандманове „Балканске успомене“ су ипак угледале светлост дана и постале доступне читалачкој публици. Радује чињеница што је ова књига доживела своје прво светско издање на српском језику, захваљујући напору др Јована Качакија, који је годинама трагао за овим Штрандмановим рукописом. На концу, књига се појавила у Србији као нека врста омажа човеку и дипломати, који је читав свој живот посветио добробити Русије и Србије – двема државама, које је много волео и подједнако сматрао својим.

„Балканске успомене“ представљају изузетно вредан извор за изучавање различитих аспеката балканске историје у освит Првог светског рата. Већ се на први поглед може установити да су Штрандманова сећања благодетна за политичку и друштвену историју Балкана, историју дипломатије, антропологију, политичке науке, па чак и за књижевну критику.

У њима се назире циљеви руске политике на Балкану, нарочито у време када је царски посланик у Београду био чувени дипломата Николај Хартвиг (1909-1914), који је умро од срчаног удара након сазнања за садржину аустроугарског ултиматума упућеног српској влади јула 1914. године. Хартвиг је сахрањен на београдском гробљу уз присуство највиших српских политичких личности тог времена. Био је омиљен и код обичног света. Сахрани је присуствовала и делегација сељака придошлих са свих страна, који су лично желели да одају почаст омиљеном дипломати кога су од милоште звали „Никола Хартвић“.

Исто тако, у Штрандмановој писаној заоставштини могу се уочити драгоцене чињенице о природи дипломатске делатности, закулисним радњама дипломатских чиновника, њиховим међусобним односима који су углавном зависили од односа између њихових држава, али и о односима руских дипломата акредитованих у Београду према царској влади у Петрограду и руским посланицима у другим државама. Када се прочитају ове забелешке добије се јасна слика о томе колико је дипломатија компликована, сурово оштра и хладна, понекад непријатна и противречна државна делатност, у којој и личне особине дипломатских чиновника могу да преокрену званичну политику државе иако њена влада то не жели. Другим речима, у дипломатији се већ стотинама година суштински ништа није променило: све се заснива на односу снага и моћи међу државама, при чему велике силе никада не бирају средства да остваре своје циљеве; једино се мењају и унапређују техничко-технолошка средства за њихову „имплементацију“. Сведоци смо да сваким новим даном она постају све више разорнија и опаснија, те и односи снага и моћи међу државама добијају данас сасвим другачију димензију него што је то било у прохујалим временима.

Штрандман је на пример отворено писао да је његов претпостављени, већ поменути дипломата Хартвиг, преузимао на себе балканску политику Русије, нарочито у време интензивних преговора о српско-бугарском споразуму против Отоманског царства не марећи много за мишљење шефа дипломатије Сергеја Сазонова кога је жестоко мрзео, једнако као и руског посланика у Софији Анатолија Некљудова.

Занимљиво је да је Штрандман неколико одељака посветио агресивним медијским кампањама које су биле вођене у појединим државама за време Балканских ратова, а нарочито у Аустроугарској. У аустријској штампи је вешто била пласирана прича о варварском и примитивном разрачунавању полудивљих балканских држава за отоманско територијално наслеђе, уз константне оптужбе за злочине који су, наводно били почињени над невиним муслиманским цивилима у европској Турској. Наравно, све ове оптужбе биле су – погађамо - усмерене против српске војске и државе иако је српска војска, према сведочењу дописника са терена, поштовала све међународне конвенције и обичаје међународног ратног права. Српска војска је била подвргнута строгој војничкој дисциплини, за разлику од бугарске војске, која је према Штрандмановим записима, починила бројне масакре на свом делу фронта, али се о томе у међународној штампи уопште није говорило. Иза овакве агресивне медијске кампање о „злим Србима“ стајали су узнемиреност и страх Аустроугарске због величанствених победа српске војске, пошто су оне реметиле планове у њеној балканској и блискоисточној политици. Према Штрандмановом сведочењу, Аустроугарска је будно мотрила на сваки корак српске владе и војске како би пронашла какву несмотреност или грешку, коју би могла искористити против Србије и њених политичких циљева. Пошто их није могла пронаћи одлучила је да сама инсценира неке компромитијуће догађаје, који би јој дали међународни легитимитет да мобилише већи број војника и пошаље их на границе Србије. До које мере је Србија морала рачунати на свакакве злобне интриге непријатељски расположене Аустроугарске показује и инцидент који је осмишљен у Бечу, уз помоћ тадашњих „спин-доктора“ у вези са положајем аустро-угарског конзула у Призрену Прохаске, кога је српска војска затекла у том граду. У новембру 1912. године шириле су се гласине да су Срби не само злостављали овог аустроугарског дипломату него да су га чак и убили. У Европи се писало и нашироко пропагирало о „неприхватљивом“ понашању српске војске према дипломатском представнику „пријатељски расположене“ Аустроугарске. Пропаганда против српских војничких успеха настављала се без изузетка, а српска влада на челу с Пашићем је безуспешно покушавала енергично да демантује све ове дезинформације које су наносиле штету међународном положају Србије.

А шта се заправо догодило у Призрену? Српска војна команда је ускратила могућност конзулу Прохаски да шифровано комуницира са Бечом, стављајући му до знања да своје деловање ограничи на чисто конзуларне послове. Оваква одлука српских војних власти

је била испровоцирана отвореном агитацијом коју је конзул вршио међу локалним Албанцима, подбуњујући их против Србије. Овај вештачки инцидент је заоштрио односе Србије и Аустроугарске до ивице рата. Мало је требало па да Аустроугарска уручи ултиматум српској влади који је – према Штрандмановом мишљењу – већ тада могао одвести Европу у понор рата широких размера. Само су Прохаскинов повратак у Беч и његова лична изјава да не само што није био мучен у Прирезну, него да није ни у чему оскудевао, довели до тога да се овај случај забашури.

Када се ова аустроугарска интрига и медијска манипулација упореде са сличним антисрпским кампањама које су биле вођене на Западу током „Југословенске кризе“ у последњој деценији XX века, појачава се утисак да се у међународним односима готово ништа суштински није променило. Жртве медијских манипулација како за време балканских ратова тако и током распада Југославије редовно су били Срби, с тим што је ефекат био много јачи и разорнији у наше време него у прошлим временима, услед неупоредиво развијеније технике и ширих могућности за обликовање („препарирање“) јавног мњења по укусу носилаца војне и политичке моће. Све ово потврђује да велике силе неће презати од употребе било ког средства како би заштитиле своје политичке и економске интересе. Метод медијске манипулације и агресивне пропаганде сигурно представља значајно оружје у арсеналу средстава која им стоје на располагању.

Занимљива су и Штрандманова прва запажања о дипломатским представницима других европских држава у Београду. Она потичу из времена када је Штрандман тек стигао у српску престоницу 1911. године. На основу његовог сведочанства може се запазити да је руски посланик Хартвиг одржавао пријатељске везе једино са својим француским колегом Декоом. Они су се први пут срели у Техерану а њихова блискост у Београду тумачила се узајамним обавештавањем о актуелним политичким збивањима на Балкану. Без обзира на то, Хартвиг је био опрезан с њим и чувао је за себе све оно што није требало разглашавати, јер је постепено губио поверење у умне способности свог француског колеге, који није ни помишљао на могућност избијања било каквог рата на Балкану.

За енглеског посланика сер Артура Пеџета Штрандман је написао да се ни овај дипломата није одликовао неком посебном политичком далековидошћу. Конкретно, рачунао је на то да ће Србија кад-тад морати да уђе у састав хабзбуршке монархије. У једном разговору с Пеџетом овај енглески дипломата му је рекао да британска влада не намерава да подигне зграду за своје представништво у Београду, „јер за то не види стварни разлог“.

Немачки представник у Србији био је барон Гризингер за кога је Штрандман записао да је био „ништавило у сваком погледу“. Немачка је због својих трговачких интереса отворила конзулат у Београду на чијем је челу био конзул Шлибен, „који је био знатно паметнији и друштвенији од свог посланика, и са супругом је био прилично чест гост код Хартвига“.

Аустро-угарски посланик у Београду био је барон Угрон, наследивши „озлоглашеног“ грофа Форгача. Наиме, Угронов претходник је остао по злу запамћен код Срба. Његова активна улога у „Велеиздајничком процесу“ у Загребу, те у поступку анексије Босне и Херцеговине изазивала је отворено негодовање код Срба. Због свега тога – наглашава Штрандман – Угрон је морао рачунати на отворени бојкот трговине са Аустроугарском код становништва. Он је одавао утисак љубазног човека с којим се може договарати, али то је било само на први поглед. Имао је обичај да хода средином улице а не тротоаром. У Београду су се прошириле гласине да је Угрон то чинио у страху од могућих напада на њега иза угла улице, као и ризику да му се на главу не сруче неке непријатне ствари са горњих спратова зграда.

Италијански посланик Бароли није се ничим истицао с дипломатске и политичке тачке гледишта, али је његова супруга често проводила своје време у салону код Хартвига, играјући бриџ са осталим гостима. Посланик Бароли је тада имао обичај да седи крај своје супруге код стола за картање и да прати игру, без обзира колико она трајала, често и после поноћи.

Белгијски посланик Мишо де Веле и турски Фуад Хикмет-беј, готово да нису одржавали везе са руском дипломатском мисијом у Београду: први због свог неутралног става и потпуне незаинтересованости за било какве политичке догађаје на Балкану, а други из чисто политичких разлога. Белгијски посланик је био углавном заузет надзором над београдским трамвајским линијама које су биле у власништву белгијског капитала. Београђани су углавном могли да виде овог дипломату како шета поред шина, проверавајући њихово стање и квалитет. С друге стране, турски посланик Хикмет-беј се готово није ни појављивао у јавности. Улогу заштитника турских интереса у Србији преузео је на себе секретар посланства Зија-беј, иначе прави веселац који је редовно забављао дипломате на многим чајанкама и баловима.

Посебну вредност имају оне забелешке из ауторових сећања, које описују Србе, Београд и атмосферу у њему, расположење међу цивилима и војницима и обичним народом. Један, готово уметнички запис, плени својом лепотом и искреношћу:

„Србија се мени чинила као мала башта у цвату, окружена са свих страна непроходним шумама, из које су сваког часа могли да се појаве душмани који би уништили овај благословени кутак земљиног шара. Срби су ми говорили да живе од данас до сутра под притиском страха од напада суседа. Када сам их питао зашто је изглед њихове престонице тако неугледан у поређењу са бугарском престоницом, одговарали би да нема сврхе зидати велике зграде, јер ће их непријатељ пре или касније порушити. Хоће ли издржати такво искушење, говорили су, питање је будућности и све ће зависити од мудрости наших политичара и храбрости наше мале војске од свега десет пешадијских и једне коњичке дивизије, које су све чиме се можемо супротставити неизмерној непријатељској сили“.

Овако је писао руски дипломатски чиновник Василиј Штрандман чије је казивање на концу, попримило карактер истинске исповести једног честитог и искреног човека који је неизмерно заволео Србију и српски народ, службујући у Београду. Своју бригу и наклоност према Србима показао је и приликом преласка у Ниш током прве ратне године, када је улагао надчовечанске напоре код царске владе и влада савезничких земаља, не би ли се бар мало олакшао положај окупиране Србије и њеног народа.

Имајући у виду све што је Василиј Штрандман учинио за Србију био би ред да се и Срби на известан начин одуже овом племенитом човеку, и да га запамте као свог великог добротвора који им је несебично прискочио у помоћ у време када је мало ко то стварно желео да уради, излазећи из оквира својих редовних дипломатских дужности. Пажљиво читање ове његове књиге представљало би почетни корак у том смеру.